



Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 46 Volume: 9 Issue: 46

Ekim 2016 October 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

DİNLERDE VE GELENEKSEL TÜRK DİNİ TARİHİNDE DAĞLARLA İLGİLİ İNANIŞLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME*

A REVIEW ON THE BELIEFS IN MOUNTAINS AMONG RELIGIONS AND HISTORY OF TURKISH TRADITIONAL RELIGION

Mustafa BAŞ*

Öz

Dağlar bütün inanışlarda farklı sebeplerle önemli yer işgal eden bir öğedir. Zaman zaman tanrısal bir mekan, zaman zaman vahiy ve vizyona ulaşılan yer, zaman zaman da dünyanın kozmik merkezi olarak algılanmıştır. Bütün dinlerde bulunduğu gibi dağlar yüceliği ile Türk boylarının dikkatini çekmiş, kült olarak inanışlar arasında yerini almıştır. Kendilerine verilen değer sebebiyle ayinler yüksek dağ başlarında yapılmış, önemli kişiler dağ başlarına gömülmüştür. Türk mitolojisinin en önemli motifleri olarak değer verilen dağlar, her Türk efsanesinde açık veya kapalı olarak yer almıştır. Gizemli konumu göğe doğru yüksekliği ile dikkatleri üzerine çeken dağlar, vatan kültü ile de özleştirilmiştir. Türkler bu inanışlarının bir kısmını Müslüman olduktan sonra da muhafaza etmişler, günümüze kadar da taşımışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kült, Kutsal, Kozmik Merkez, Meru, Olympus, Ötüken, Altın Dağ, Gök Türk, Altay.

Abstract: Mountains are sacred object within world religions regarding to various reasons. They were accepted as divine locations; place of revelation and vision, or as cosmic axis of the world. Mountains - like in any other religions - had also gotten the attention of Turkish tribes with their greatness, and took their place in beliefs as a cult. Considering the value dedicated to mountains, rituals were held on high peaks and important people were also buried there. Mountains were always directly or indirectly mentioned in Turkish mythologies as the most important motives of Turkish myths. Conspicuous mountains with their mysterious position and celestial heights had also been identified with homeland cult. Turks saved their beliefs regarding to mountains after their conversion to Islam and kept these beliefs until today.

Keywords: Cult, Sacred, Cosmic Center, Meru, Olympus, Otuken, Gold Mountain, Gokturks, Altay.

Giriş

Latince "Cults" kelimesinden 19. asırda alınan "Kült" kelimesinin, İngilizce de "Cult", Fransızca'da da "Culte" şeklinde 10. yüzyıldan itibaren kullanıldığı görülmektedir (Oxford English Dictionary 1950: "Cult Md."). Dilimize "Kült" şeklinde geçen bu kelime, mezhep, tapınma, rağbet-merak anlamlarına gelmektedir. Kült, ayrıca bir ibadet şeklini takip eden insan grubu, belirli bir toplumda, belirli dinin yerleşmiş formlarından ayrılan kişi gibi manaları da taşımaktadır (Longman Dictionary 1987: "Cult Md."). Kült, dinlerin ayırt edici unsurlarını oluşturan, Tanrıya, azizlere, ecdada, putlara veya birtakım kutsal kalıntılara yapılan merasimler bütünü olarak da tanımlanmaktadır (Mehmet Aydın 2005: 439).

Hemen hemen bütün insan toplulukları tarafından dağlar, yüceliği ıssızlığı ve esrarlı havası ile kült kelimesinin içerdiği anlamda kutsanmıştır. Her ne kadar taşıdıkları önem derecesine göre farklılık gösterebilirler de, dini geleneklerin sembolik coğrafyasında önemli yer edinmişlerdir. Bu, bazen kozmik dağ olarak kabul edilmesinden, bazen vahyin geldiği ve gözlem yerleri olmasından, bazen de Kutsal'ın ikametgâhı, hatta kutsiyetin coğrafik öğreticisi olarak dağlara farklılık kazandırılmasından ortaya çıkmıştır (Diana L. ECK 2005: IX/6212). Bu çalışmamızda insanların dağlara değer vermelerinin ana sebepleri ve bazı dini inanışlarda kült olan dağlar hakkında bilgi vererek, Geleneksel Türk Dini inanışında benzer sebeplerle geçmiş dönemde kült olan bazı dağlar üzerinde duracağız. Dağ Kültünün İslami dönemde yansımaları ile bunların tarihi kökenleri üzerine tahlil ile bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Dağlar, tarihinin her döneminde dini hayatın merkezinde bulunmuş, kutsallar arasında bulunması gereken yerini almıştır. İnsan tasavvurları, her zaman dağlarda odaklanmış, onların yüceliğinde ve gizemliğinde sırlar aramış ve orada müşahede ettiklerini farklı anlamlarla yorumlamıştır. Bu sebeple her dönemde cazibe merkezler olmuşlar, şiirlere konu edilmişlerdir. Yüceliklerinde dini anlamlar ve anlayışlar aranılmıştır. Hsieh Ling Yun, Han Shan gibi Çinli şairler, dağların tepelerinin birbirine yaslanarak bulutlara değmesiyle cennete ulaştıklarını düşünmüşlerdir. Dağlar, sonsuzluğun estetikleri kabul edilerek, harikalar

* Çukurova Üni. İlahiyat Fak. Der. c.13, s. 1, Ocak-Haziran 2013 tarihli derginin 171-186. Sayfalar arasında gerekli düzeltmeler yapılmaksızın yayımlanmış olan makalenin hakemlerin önerileri ile düzenlenmiş, başlık dahil olmak üzere içeriğinde de değişiklikler yapılmış halidir.

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üni. İslami İlimler Fak. Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı Öğr. Üyesi, mbas28@hotmail.com; mustafa.bas@bilecik.edu.tr A

olarak görülmüş, yükseklikleri ile tanrı düşüncesine götüren bir yol olarak kabul edilmiştir (Diana L. ECK 2005: IX/6212).

İnsanlar ilahi mesajdan ayrıldıklarında, görsel olarak putları tanrılaştırdıkları gibi, animist bir anlayışla tabiat varlıklarını ve ruhları tanrılaştırmışlardır. İlahlaştırdıkları bu varlıkların karargâhı kabul ettikleri gökyüzünün de sadece bulutlardan ibaret olmayıp, kat kat olduğunu düşünmüşlerdir. Bu sebeple "Gök" kelimesi, bazı milletlerde ve Moğollarda "tanrı" anlamında kullanılmıştır (Bkz. Ahmet Mithat (trs): 50-51). Tanrıların kendilerinden ve yeryüzünden o kadar uzak düşünmeyen bu insanlar, onların mekânı olarak da dağları görmüşlerdir. Yunan Mitolojisinde ilahların yeryüzündeki ikametgâhı "Olimpus" dağıdır (Bkz. Tanyu 1973: 6). Hindu inanç sistemindeki üç ilahın biri olan Şiva, "Grisa" (Dağların Efendisi) olarak isimlendirilmiş ve Himalayalar'daki "Kilisa Dağ"ında ikamet ettiği düşünülmüştür (Diana L. ECK 2005: IX/6212). İlahi menşeli olmasına rağmen ilkel dini inançlarla benzerlik gösteren tarzda Yahudiler de, Kudüs'ün taşlık ve kayalık bir dağı olan "Sion Dağını" tanrının ikametgâhı kabul etmişlerdir (Bkz. Mezmur: II/6, IV/1; Daniel: IX/16).

1. Dağlara Değer Verilme Sebepleri

İnsanlığın dağları kutsal kabul etmesi, buraların sadece kutsalın ikamet ettiği yerler olmasından değil, bunun yanında farklı anlayış ile dini motiflerin yüklenmesinden kaynaklanmıştır. Dağların insanlığın kutsalları arasında yer almasının ana sebeplerini Diana L. Eck'in The Encyclopedia of Religion'daki Mountains maddesinde sıraladığı başlıklar çerçevesinde inceleyeceğiz.

a- Dağlar, Dünyanın Kozmik Merkezleridir: Dağlar dünya coğrafyasında kozmik merkezler olarak düşünülmüş, dini anlayışta bu şekilde yer bulmuştur. Hintlilerin kutsal dağı olan Meru veya Sumeru dağı gibi bazı dağların dünyanın merkezi, cennet ve yeryüzünü birbirine bağlayan bir fonksiyona sahip olduğu düşünülmüştür. Hindu Mitolojisinde 4 kıtanın Meru dağından yayıldığı, bu dağın cennete de dünyadan bir tohum fidanı olarak uzandığı kabul edilmiştir. Dünya dairesinin merkezi olarak kabul edilen bu dağ, sembolik olarak birçok Hindu tapınağının mimarisine de orijinal örneklik teşkil etmiştir (Diana L. ECK 2005: IX/6212).

Babil mitolojisinde de "kozmik dağ" inancı dikkat çekmektedir. Babil'de Ziggurat dünyanın kendisidir. Tapınak, kozmik dağ simgeler. Çok sayıdaki Keldani resimli yazılarında, tanrı tıpkı bir Güneş Tanrısı gibi iki dağ arasından çıkar gelir. Kutsal dağ, tam bir tahttır. Tanrı, evrenin yaratıcısı olarak hüküm sürer. Kozmik dağın zirvesi, yalnızca dünyanın en yüksek noktası olmakla kalmaz; aynı zamanda dünyanın göbeği, yaradılışın da başladığı yer olarak kabul edilir (Eliade 2002: 26).

Mircae Eliade, Süryanilerin Hazine Mağarası Kitabı'nda Adem'in yeryüzünün merkezinde, daha sonra İsa'nın haçının dikileceği yerde yaratıldığını, İsa'nın da, Adem'in yaratıldığı yer olan kozmik dağın zirvesinde ve yaratılışın merkezinde acı çekerek, kanıyla bütün insanlığın günahlarını bağışlatarak kurtuluşa götürdüğünün, İsa'nın çilesinin bütün yeryüzünü yayıldığını, kozmik dağın zirvesi olan Golgotha'nın büyüsel olarak bütün gezegeni kapsadığını yazılı olduğunu zikretmektedir (Bkz. Eliade 1994: 28).

Türk Mitolojisinde de Altın Dağ benzer fonksiyona sahiptir (Ögel 1971: II/290). Göktürkler ve Uygurlar döneminde devletin merkezi dağlık ve ormanlık bölge olan Ötüken'dir. Merkez, her zaman kutsal bir görev üstlendiği için dağlar ve orada bulunan her şey kutsandır (Fuzuli Bayat 2006: 48). Uzak Doğuda Gunung-Agung Dağı (Bali adasının merkezidir), Japonya da Fuji Dağının arasında bulunduğu dağlar, Kuzey Afrika da Atlas Dağları, Doğu Afrika da Kilo-Kli Manjaro Dağı, Meru Dağı ile aynı fonksiyona sahip dağlardır (Diana L. ECK 2005: IX/6212).

b- Dağlar, Hayal ve Vahyin Geliş Mekanıdır: Hemen her dinin merkezinde vahyin ve vizyon görme mekânı olan bir dağ vardır. Dağa tırmanma, birçok yerli Amerikan geleneklerinde ve Japon dağ zahitlerinin Yamabushi'ye tırmanmalarındaki vizyon araştırmalarında açıkça görüleceği gibi vizyon ve güç elde etme ile birleşik bir eylemdir. Bu iki etkenle birlikte ruhi içselleşmeyi içeren dönüşüm de dağ deneyimlerinin bir parçasıdır (Diana L. ECK 2005: IX/6213). Tayland'da üzerinde ayak izlerinin bulunduğu Phra-Sat dağları gibi dağlar, kozmolojik herhangi bir rolü olmadığı halde, insan ve kutsal arasında kuvvetli bir bağa sahip olmuşlardır. Phra-Sat da bulunan bu izler, Budistlere göre "Buda"nın, Hindulara göre "Şiva"nın, Müslümanlara göre Hz. Âdem'in, Hıristiyanlara göre St. Thomas'ın ayak izleri olarak kabul edilir (Diana L. ECK 2005: IX/6213).

Hız. Musa'nın vahyi aldığı ve Allah ile konuştuğu Sina Dağı, Yahudilerce kutsal görülmüş (Bkz. Tanyu 1973, 9-10), Kutsal Kitap'da bu olgu şöyle ifade edilmiştir; "Rabb'in görkemi Sina Dağı'nın üzerine indi. Bulut dağı altı gün örttü. Yedinci gün Rab bulutun içinden Musa'ya seslendi. Rabb'in görkemi İsraililer'e dağın doruğunda yakıcı bir ateş gibi görünüyordu. Musa bulutun içinden dağa çıktı. Kırk gün kırk gece dağda kaldı." (Çıkış: 24/16-18) Hz. İsa, "Dağ Vaazı" olan ve önemli esasları açıkladığı konuşmasını Hıristiyanlarca kutsanan Zeytin Dağında yapmıştır (Matta, 5/1-5, 24/3; Luka, 22/37-38). Hz Muhammed'in (sas) ilk vahyi aldığı Nur Dağındaki Hira Mağarası kutsiyet atfedilmemekle birlikte Müslümanların ziyaret ettiği yerlerden biri olmuştur.

c- Dağlar Kutsal'ın İkamet Yeridir: Dağlar, tanrıların yeryüzüne indikleri ve insanlarla birleştikleri yerler olarak düşünülmüş ve öyle algılanmışlardır. Olimpus Dağı Yunan mitolojisinde Zeus, Hermes, Apollo vb. tanrı ve tanrıların ikamet ettiği yer olarak görülmüştür (Bkz. Tanyu 1973: 6). Hindu geleneğinde Şiva'nın Himalayalardaki Kilisa dağında ikamet ettiği düşünülmüştür. Yahudilerde Siyon, Çinli Budistlere göre O-mei dağları aynı karakterde düşünülmüştür (Diana L. ECK 2005: IX/6212). Sümerler, En-Lil'i mukaddes dağların kralı olan tanrı kabul etmişler, ilk Kaos'un sularından yükselen dünya dağının tepesinde taht kurduğunu düşünmüşlerdir. Fenikeliler de, ayin ve tapınakları yükseklerle yapmışlar, Lübnan dağlarını kutsal kabul etmişlerdir (Bkz. Tanyu 1973: 5-6).

Altaylar, Türkistan coğrafyasındaki ulu dağların çoğunu tanrı anlayışıyla bağlılığı olan, "Han-Tengri", "Kayrakan", "Abu Kaan" gibi adlarla adlandırılmıştır (Beydilli 2004: 147). Burhan-Kaldun Dağını kutsal kabul eden Moğollar da, en yüksek dağlar "Dağ İlah" şeklinde düşünülmüştür (Tanyu 1973: 7). Yakut halk biliminde de, tanrının yedi katlı bir dağ üzerinde yaşadığına inanılmıştır. Başkurtlarca, "Tura Tev" olarak anılan, kutsal bilindiği için de kurban kesilmeden önce kesinlikle çıkılmayan dağ da bu silsilenin içinde yer almıştır. Gök-Tanrı'ya kurban merasimi de kutsal bilinen böyle dağlarda yapılmıştır (Beydilli 2004: 147).

d- Dağlara İlahi Kuvvet Yüklenmiştir: Yukarıda zikredilen sebepleri de içeren anlamda dağlara manevi olarak anlamlar yüklenmiş, ilahi güçlere sahip oldukları düşünülmüştür. Japon geleneklerinde tabiatın ruhtan ayrılmasının yapay bir olay olduğuna inanılmıştır. "Dağ Kamilerinin tarım faaliyetleri dönemlerinde pirinç tarlalarına inerek pirinç tarlaları Kamileri haline geldikleri, hasat tamamlanunca da dağlara çekildikleri kabul edilmiştir (Diana L. ECK 2005: IX/6214).

Eski Türkler, her dağın bir koruyucu ruhu olduğuna inanmışlardır. Bu nedendir ki; dağ ruhundan dilek dileyebileceklerinde, onların yardımına ihtiyaçları olduğunda hep dağ tepelerine çıkmışlar; kurbanlarını orada sunup, ayinlerini orada yapmışlardır. Dağ Ruhunun da içinde bulunduğu "yer su" ruhlarının merhametli ve koruyucu ruhlar olarak az şeye kanaat ettiklerini, darılmadıkça da kanlı kurban istemediklerini düşünmüşlerdir (İnan 1998: 472). Çin kaynaklarında eski Türkler'in, "Budun-İnli" Dağına, "Ülkeyi Koruyan Ruh" gibi baktıkları, dağın yurdu sembolize ettiği, Türk mitolojik düşüncesinde de Dağ Ruhunun aynı zamanda toprağın ve yurdun koruyucusu olduğu zikredilmiştir. Sibiryaya Türklerinde de Şamanları esas koruyanın, "Kara Dağ Sahibi" olduğuna inanılmıştır. İran mitolojisinde, tüm dağların anası olarak bilinen, "Elbruz Dağı" isminin Azerbaycan Türk halk biliminde "Arviz" olarak isimlendirilen "Dağ Ana" motifinden gelen "Albız-Yalbuз" adından değiştirildiği düşünülmüştür (Beydilli (2004): 147).

Japon geleneklerinde ruh kuvvetinin dağlar ile birbirinden ayrılamayacağı duygusu ile Haguro, Gassan, Yoshino, Omine ve Kumana gibi birçok dağa kutsiyet verilmiştir. Kuzeybatı Pasifik yerlilerince "suların annesi" anlamına gelen Tacoma dağı yağmur yağdırıcı (http://en.wikipedia.org/wiki/Mount_Rainier), Güneydoğu Californiyada bulunan ve yerli halk tarafından yüceltilmiş yüksek dört yerden biri olan Cuchama dağı da yaratma yeri olarak kabul edilmiştir (Diana L. ECK 2005: IX/6214).

e- Dağlar Hayat ve Ölüm Kaynağıdır: Dağlar, bereket veren ırmaklara sahip olmaları, yücelikleri ve yıl boyunca karla kaplı olmaları gibi sebeplerle hayat ve ölüm kaynağı olarak algılanmışlardır. İrmakların kaynağı olarak hayat verici, dolayısıyla da verimliliğin kaynağı olarak görülmüştür. Altay Şamanları, "Mukaddes Altay'ım refah ve bereket versen ne olur... Esenliğe sağlığa bereket versen ne olur. Şimdi geçecek yıla bereket versen ne olur... " diye dua etmişlerdir (İnan 1986: 51). Dağlar, sadece su kaynakları olarak değil, aynı zamanda yağmur ve şimşegın de kaynağı olarak görülmüştür. Yunanlıların Zeus, Hinduların Şiva, İnkaların Catuguilla gibi tanrıları dağlar ile eşleşmişlerdir. Dağlar, ölümler içinde cennete giden yollar olarak görülmüştür. Japonlar, ölümler ruhlarının dağlara gittiğine inanmışlardır (Diana L. ECK 2005: IX/6214). Cengiz Han'ın gençliğinde düşmanlarından kaçarken Burhan Haldun dağına sığındığı, dağın onu düşmanlarından koruduğu, bu dağa kendisine hayat veren varlık olarak dua ettiği kaynaklarda zikredilmiştir (İnan 1986: 52).

Dağlar, bu sayılanlar dışında buralarda ruhlar, periler ve devler bulunması, kuvvet, kudret ve bir "mana" gücü ihtiva etmesi, bir yüce kişinin orada yaşamış ve oraya gömülmüş olması, tanrının yaratıcı gücünün alameti sayılması, tapınak, manastır ve mabetlerin buralara yapılması, şimşek ve yağmur bulutlarının bilhassa buralarda belirmesi, yağmur duaları ve ayinlerin buralarda yapılması gibi sebeplerle de insanların dikkatini çeken mekanlar olmuştur (Bkz. Tanyu 1973: 75-77).

2. Dinlerde Dağlar

Yukarıda zikredilen sebepler, her toplumda dağlarla ilgili inanışlar oluşturmuştur. Eski Yunanlılar Olimpus Dağını kutsal etmişlerdir. Bu isim, birçok Yunan dağlarına verilen ad olmakla birlikte, Thessalia'daki Yunanistan'ın en yüksek dağı için özel isim olmuştur. Yunan Tanrılarının bu dağlarda oturduğu kabul edilmiştir. Hephaistis burada tanrılar için saraylar kurmuştur (Bkz. Behcet Necatigil 1957: 82). Ölümlü varlıklar olan insanlar bu dağa çıkamadıklarından tanrılar, zaman zaman yer yüzüne inmişler, insanlarla ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişkiler neticesinde Yunan mitolojisinin örnekleriyle dolu olduğu yarı insan, yarı tanrı varlıklar vücuda gelmiştir (Bkz. Ahmet Mithat t.y: 72).

Cermenler’de de dağlar, tanrıya hizmet ve ibadet için seçilen mekanlar olmuştur. Wodenberg, Donnesber, Froberg, Odinsberg gibi adlar dağların kutsal anlamlarının izlerine atfen verilmiştir (Bkz. Tanyu 1973: 75-77). Himalayalar, Hinduların kutsal dağlarıdır. Dağ tapınakları, Hindistan’da göze çarpan bir özelliktir. Şiva’nın Himalyalardaki Kilisa dağında ikamet ettiği düşünülmüştür. Fuji, Haguro, Yoshino, Omine, Koua ve Hiei dağları Japonlar tarafından kutsal kabul edilmişlerdir. Kuzeybatı Pasifik yerlilerinde Rainer Dağı, Meksika’da Aztek Tanrıçası Tonazntzin’in tepesi olan Tepeyac, Güneydoğu Kaliforniya yerlilerince de yaratılış yeri olarak kabul edilen Cuchama dağı kutsal kabul edilen merkezler olarak inanç sisteminde yerlerini almışlardır (Diana L. ECK 2005: IX/6213-6214).

İlahi menşeli olmakla birlikte, Yahudiler de tanrıya mekan izafe ederek Sion Dağı gibi bazı dağları tanrı mekanı olarak kabul etmişlerdir (Bkz. Tanyu 1973: 11). Mezmurlar’da bu dağın bulunduğu Kudüs, tanrının şehri, bu dağ da tanrının dağı olarak anılmıştır (Bkz. Mezmurlar, 20/2, 4/1, 76/2, 133/13). Sion Dağının yanında Sina Çölünün güney yönünde Sina Dağı (Har-Sinay), Hermon, Tabor, Hafya’da Karmel, İsrail’de Matsada, Mitsba dağları özel değere sahip olmuşlardır (Bkz. Tanyu 1973: 9). Yahudilikte “Yahve” kutsal dağ ile ilişkilendirilmiş, bir “Dağ Tanrısı” olarak belirtilmiş, Sion, Sina, Hermon, Lübnan, Karmel, Tabor...vb dağlar, hep Yahve’nin dağları olarak görülmüştür (Bkz. Tanyu 1973: 10). Hristiyanlar için de Hz. İsa’nın üzerinde dolaştığı, vaaz ettiği, gecelediği Zeytin Dağı (Bkz. Luka 22/37-38) kutsal kabul edilmiştir. Dağ, Hristiyan mistikleri için Allah’a yakın olmanın sembolü, dua yerleri, murakabenin odağına bir çıkış yolu olarak görülmüştür (Bkz. Tanyu 1973: 15). Trabzon’da Sümela (Meryem Ana), Göreme’de Peribacaları ve başka yerlerdeki tepelere ve yüksek yerlere yapılan manastırlar ve kiliseler bir taraftan saklanma ve sığınma yeri olurken, diğer taraftan bu anlayışla inşa edilmişlerdir.

Allah, zaman ve mekandan münezzehe olduğundan İslam, diğer dinlerde olduğu gibi dağları tanrı mekanı ve tanrının insanlarla buluştuğu yerler olarak nitelememiştir. Allah insana şah damarından daha yakın olduğundan (Kaf Suresi: 16), dağ baslarında ve tepelerde aranmamıştır. Arafat Dağı, gerek cahiliye döneminde bir ziyaret yeri, gerekse İslami dönemde vakfe mekanı olan önem arz eden bir yer olmuştur. Buranın Hz. Adem ile Hz. Havva’nın yeryüzünde buluştuğu yer veya insanların Allah’a nasıl kulluk ve ibadet yapılacağına öğrenildiği yer veya Hz. İbrahim’in Cebrail’in hac görevlerinin nasıl yapılacağını öğrettiği yer olduğuna inanılmıştır (İsfahani 1992: 571). Arafat Dağı ile birlikte, Hz. Peygambere vahyin geldiği Cebel-i Nur ve buradaki Hira mağarası, Peygamberin Hicret esnasında saklandığı Sevr mağarası da diğer inanışlarda görüldüğü gibi kutsiyet verilmemekle birlikte Müslümanlarca günümüzde bile ziyaret edilen yerler olmuşlardır.

3. Geleneksel Türk İnanışında Dağlar

Hemen her dinde kutsallar arasında yer alan dağ ile ilgili inanışlar, Orta Asya coğrafyasında yaşayan Türklerin de saygı gösterdiği tabiat unsurlarından biri olagelmıştır. Dağ kültürü, Türklerde Gök Tanrı kültürü ile ilişkilendirilmiş, yeryüzünde tanrıya daha yakın mekanlar olarak hissedilmiş, öyle olduğuna da inanılmıştır (Bkz. Kalafat 1990: 33). Türkler, Orhun Kitabelerinde Yer-Su tabiri ile ifadesini bulan, bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanmışlardır. Bu kutsal Yer-Su tabiri, Ötüken, Budun-İnli Dağları ve ormanlarını temsil etmiştir. Vatanın korunmasında Yer-Su ruhlarının rolü, Tonyukuk Yazıtında “Düşman, Tanrı, Umay ve Yer-Su ruhlarının yardımıyla gafil avlanarak basılmışlardır.” (Bkz. Ergin 1975: Tonyukuk 1. Tas Güney Cep. 10.str, 38 ; İnan 1976: 31; İnan 1986, 48) şeklinde ifadesini bulmuştur.

Eski Türk inancında Yer-Su ruhlarının en önemli mümessili dağlardır. Hunların eski vatani olan Yeni-Si-Şan veya Şan-Din-Şan sıra dağlarındaki Han-Yoan dağı, Hunların her yıl, Gök Tanrıya kurban kestikleri dağdır. Bunlardan başka Gan-Tsuan-Şan dağı da, Hunların mukaddes dağlarından biridir. Hun Hakanları, Çin ile yaptıkları anlaşmaları Hun Dağı denilen bir dağın tepesinde kurban keserek içtikleri antla teyit ederlerdi (İnan 1976: 31; İnan 1986: 48).

Büyük dağlar, Türk mitolojisinde de en önemli motiflerdir. Her Türk efsanesinde bu kutsal dağlar, açık veya kapalı bir şekilde karşımıza çıkarlar. Uygurların ataları olan Kao-Ci Toleslerinin menşee efsanesinde “Hakanın kızlarını tanrı ile evlenmeleri için bir dağ üzerinde bıraktığı, küçük kızın bu dağda bir erkek kurtla evlenerek yeni nesiller meydana getirdiği” rivayet edilir. Uygurlar, efsanedeki bu erkek kurdun tanrının sembolü olduğuna inanırlar (Ögel 1971: II/284).

Bugün geleneksel Türk Dini sürdüren Türk boylarında rastlanan dağ-su (ırmak, göl, pınar) ağaç, orman, kaya kültürleri, Eski Türk yazıtlarında “Yer-Su” adı altında toplanmıştır (İnan 1986: 49). Hunlardan itibaren her devirde, Türklerin dikkatini üzerine çeken dağlar, mitolojilerde yer aldıkları gibi, ata sözlerinde de önemli yer tutmuşlardır (Ögel 1971: II/284). Dede Korkut Kitabında ve Orhun Abidelerinde örneklerine rastlandığı gibi Türkler, zaman zaman dağlara kişilik vermişlerdir. Manas Destanında da dağlar, büyük bahadırlar gibi, bahadırlar da bir dağ gibi görülmüştür. Altay Dağlarında Katun, Bey gibi adların bulunması da sadece coğrafi bir özellik değil, bu dağların, çoluk, çocuğu olan ruhlar gibi düşünülmesinden ortaya çıkmıştır (Ögel 1971: II/295).

Zirveleri gökleri deler gibi yükselen ve başları bulutlar içinde kaybolan dağlar, tanrı ile konuşur ve ilgi kurar gibi görünmüşlerdir. Gögün direği dağ, yeri bastıran dağ ve tanrıya giden en yakın yol da yine dağ idi. Bunun için Orta Asya'daki dağların çoğu tanrı ile ilgili isimlerle anılmışlardır (Ögel 1971: II/283; İnan 1976: 32). Kurbanlar, yüksek dağ tepelerinde kesilmiş, toplumda ün kazanmış saygı duyulan kimselerin mezarları yüksek dağ başlarına yapılmıştır (Ögel 1971: II/290). Bu anlayışın kültürdeki derin izleri tarihin her döneminde devam etmiş, Türklerin Müslüman olmalarından sonra da, dağ ile ilgili inanışların bir kısmı benzer özelliğini sürdürmüştür. Dağ, Türklerde genel bir kült olarak görülmele birlikte önem verilen dağlar, her boya göre değişmiştir. Her boyun ve oymağın kendine mahsus mukaddes-ıduk dağı bulunmuştur (İnan 1976: 32).

Göktürkler dağları, Yer-Su'nun en önemli mümessilleri olarak görmüşler, dağları gökte oturan tanrıya yeryüzünde en yakın yerler olarak kabul etmişlerdir. Yüksek dağ tepelerinin göklere yakın bulunması ve uzaklardan mavi renkli görülmesi bu inancın yerleşmesine sebep olmuştur (Bkz. Tanyu 1973: 30). Göktürk İmparatorluğunun idaresi altındaki bütün Türk boyları tarafından Ötüken Dağı ve ormanlarının kutsandığı Göktürk ve Uygur yazıtlarında yer almıştır (İnan 1976: 32; İnan 1986: 49). Göktürklerin menşei hakkında Çin kaynaklarında tespit edilen rivayetlerde de, dağ ve mağara mühim unsurlar olagelmüşlerdir (İnan 1976: 37; İnan 1986: 53). Göktürklerin yaratılış efsanesinde "Dişi kurdun çocuğu alarak Turfan'ın Kuzey batısında bir dağa gittiği, orada bulunan bir mağaradan içeriye girdiği" rivayet edilmiştir (Ögel 1971: II/285).

Göktürkler için Ötüken Dağı ile birlikte bu dağın batı tarafında bulunan "Budun-İnli" ismi verilen dağlar da kutsal kabul edilmiştir. "Budun-İnli" ülkenin koruyucusu olan ruh anlamını taşımaktadır. Üzerinde ağaç ve ot olmayan bu dağa Göktürkler o gözle bakmışlardır (İnan 1986: 5). Hakanın otağı Ötüken dağında kurulmuş, her yıl hakanlığa tabi bütün boy başbuğları ile beraber kutlu Budun-İnli mağarasında ayin yapılmış, ataların ruhlarına kurbanlar sunulmuştur (İnan 1976: 37). Göktürklerin doğudaki büyük sıra dağlara "Kadır Kan" demeleri de yine dini sebeplere dayandırılmıştır (Ögel 1971: II/285). Dağ, Göktürklerin en önemli kültlerinden biri olarak Iduk-Mukaddes görülmele birlikte, kesinlikle tanrı olarak veya tanrının mekanı olarak kabul edilmemiştir.

Dağ, Uygur Türklerinin yaratılış ve türeyiş mitolojisinde de çok önemli yer tutmuştur. Uygurların ataları olan Kao-Çı Töleslerinin türeyiş efsanesinden başka bir Uygur efsanesinde de; gökten bir ışık, ırmak arasındaki bir dağ üzerine inmiş ve Uygurların soyları bu yolla türemiştir (Ögel 1971: II/285). Uygurların "Kut Dağı" da çok meşhurdur. Ziya Gökalp bu dağ hakkında şöyle demektedir. "Gökten inen nur sütunu yeryüzünde taşlaşarak yeşim taşından bir kaya vücuda getirdi. Bu kayaya "Kutlu Dağ" adı verildi. Milli harsın timsali ve mukaddes tanındı. Beyazlara bürünmüş ak sakallı bir ihtiyar, Böğü Han'ın rüyasına gelerek bu kayaya hürmet gösterdikleri müddetçe Türklerin hakimiyette kalacaklarını haber verdi." (Gökalp 1980: 15). Bu dağın Çinliler tarafından yapılan bir plan sonunda parçalanarak götürülmesi üzerine Uygurların perişan oldukları zikredilmektedir (İnan 1986: 50).

Göç efsanesinde, bu kutlu dağ ile birlikte iki dağdan daha bahsedilmekte ise de bunların varlıkları bu kutlu dağa bağlı olarak zikredilmektedir. Bunlar, Çin Prensesinin sarayını üzerine koyduğu "Hulin Pili Poli" Yeni Hatun Dağı, diğeri ise onun yakınlarındaki Tanrı Dağı idi (Bkz. Köprülü 1980, 60-61).

Altay Türklerinde, Kutsal Dağ (Altay) inancı köklü ve yaygındır. Altaylı boylar ve oymakların mukaddes saydıkları dağların belli başları Abakan ırmağı kaynaklarındaki Eki Tag, Biy ırmağı kıyısındaki Sogol Palmir, Akaya, Ene, coğrafya kitaplarında Rusça "Beluha" denilen Kadınbaşı, Üçsürü, Karatag, Çaptıgan, Ülgen, Aysu, Karahan adlarını taşıyan dağlardır (İnan 1976: 34; İnan 1986: 50).

Altay Türklerine göre insana maddi hayat için gerekli olan bütün nesnelere veren, onun yiyecek elbise ve ikametgâhını bol bol temin eden yedi dağ ve denizi ile Yer-Su'dur. Altay Türklerine göre bu dağlar, ırmaklar, göller(Yer-Su) hep canlı nesnelere. Onların kutsal kabul ettikleri dağlar ve göller sadece coğrafi isimler değil, konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuk sahibi varlıklar sayılmışlardır. Şaman ayininde Altay'ın ruhuna hitap eder, yalvarır ondan medet umar. Bu duasında Altay Dağını rızık veren, şan getiren, hüküm veren ve atalarının çok eskiden beri kutsadığı varlık olarak görür. Altay'ın varlığından da tasaya düşülmemesi gerektiğini söyler (İnan 1986: 51).

Altay Türklerinde aynı zamanda mitolojik olarak Altın Dağ ile ilgili inanışlar bulunmaktadır. Bu dağ Gök kubbenin altında etekleri yeryüzüne kadar inmeyen som altından yapılmış bir Gök dağı olarak düşünülmektedir (Ögel 1971: II/290). Altay Dağlarının tümü kutsal görülmele, içlerinden herhangi bir tepenin bütün Altayları temsil etmediği, göğe yükselen zirvelerin hepsinin birden tanrı yerine kadar uzandığına inanılmaktadır. Altay Türklerine göre büyük tanrı Bay Ülgen'in oturduğu Altın Dağın, Altay dağlarında olmasının muhtemel olduğu kabul edilmektedir (Ögel 1971: II/296). Altay Türklerinin inançlarında bazı dağlar yaratılışın kaynağı olarak görülmele, Töz-Tös (menşe-asıl) olarak isimlendirilmektedir. Abakan ve Yezim dağlarına söylenen ilahilerde bu dağların Töz oldukları zikredilmektedir (İnan 1986: 44).

Orta Asya Türkleri arasında araştırma yapan W. Radloff, "Şu" kaynağında yer alan "Kungraman Dağı", "Kaysu nehri boyundaki "Çulpasa Dağı" ve "Te" boyundaki "Alabaşı Ata Dağı" olmak üzere üç

dağın Kara Kırgızlar tarafından kutsal kabul edildiği gibi bildirmiştir (Bkz. Radloff 1976: 202). Karahanlı Devletini kuran Türk boylarından biri olan Çiğil Türkleri de, yakınlarındaki bir dağı tanrı makamı saymışlar, kurbanlarını burada sunmuşlardır. Başkurt Türkleri de, Altay dağları ile Ural dağlarını kutsal olarak kabul etmişlerdir. XVIII. Yüzyılın ortalarında Başkurtlar arasında seyahat eden ve izlenimlerini kayıt altına alan Lepechin, Tura-Tav denilen dağı Başkurtların taparcasına kutsadıklarını ifade etmiştir (Bkz. Tanyu 1973: 33). Oğuz Kağan efsanesine göre, Oğuz Kağan'ın öz yaylaları olan "On Tag" "Kür-Tag" isimli dağlar Oğuzların kutsal dağları idiler. Kazılık Dağı da Oğuzların kutsal dağlarından biri olarak efsanelerde yerini almıştır (Ögel 1971: II/285).

Dağları kutsal mekanlar olarak gören Türk boyları arasında, mukaddes dağlar ve onların ruhları adına muhteşem ayin ve törenler de yapılmıştır. Dağ Ayini, Kaç ve Beltir boylarında "Tig-gir Tayı" yani Gök Kurbanı, Sagaylarda " Tag Tayanı" yani dağ kurbanı olarak isimlendirilmiştir (İnan 1986: 53). Türk boylarının hemen hepsinin kutsal gördükleri farklı dağlar olmakla birlikte bazıları genel olarak ortak kutsanmışlardır. VII. yüzyılda bütün Türk boyları ve Göktürk İmparatorluğuna giren yabancı boylar tarafından Ötüken Dağı ve ormanlarının kült olmuştur. Orhon ırmağı kaynaklarında ve bu kaynakların çevresinde bulunan dağların Hunlar devrinden beri muhtelif Türk boyları için müşterek kült olduğu kaynaklarda yer almıştır. Eski devirlerin bir hatırasının devamı olarak bölgede bulunan şahikalardan biri "Othon Tengri" adını taşımaya devam etmiştir. Oğuzların kutsal kabul ettikleri Kazılık Dağı, yaşadıkları bu dağ yöresinden sürülen Kalmuklar tarafından yakılan meşhur ağıtlar Kazak-Kırgız edebiyatında yer almıştır (İnan 1986: 49).

Türk Mitolojisinde Altın Dağ önemli bir unsurdur. Her ne kadar Altın Dağ motifi Altay Türklerinde görünse de, eski Türkler tarafından Uygur iline yakın bir dağ "Altun Kan" olarak anılmaktadır. Türkler arasında Altın gibi olan dağlardan çok söz edildiği görülmektedir. Göktürk yazıtlarında da bu motifte dağlar bulunmaktadır (Ögel 1971: II/290). Dünyanın ortasından yükselen Demir Dağ yine Türk mitolojisinin önemli motiflerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Bu motif, Göktürklerin Ergenekon Destanında bariz olarak göze çarpmaktadır. Eski Kırgızların torunları Abakan Tatarları tarafından, bu dağın dünyanın ortasında bulunduğunu zikredilmektedirler (Ögel 1971: II/292). Tanrı Dağları da Türklerin ortak kutsadıkları dağlardan biri olarak ismini dağların tanrı makamı veya tanrıya yakın yerler olarak görülmesinden almaktadır (Bkz. Turan 1979: 111).

Sonuç

Türkler İslam'ı kabul ettikten sonra eski inançlarının bir kısmını bu yeni benimsedikleri dine taşımışlar, bazı eski geleneklerini de koruyarak asırlar boyunca sürdürmüşlerdir. Dağ ile ilgili inanışlarının bir kısmını da bu bağlamda koruyarak günümüze kadar aktarmışlardır. Altay, Ötüken ve Tanrı Dağı bu gün hemen her Türk boyu arasında saygı değer tarihi bir hatıra ve bir bağ olarak önemini günümüze kadar muhafaza etmiştir (Bkz. Tanyu 1973: 44).

Abdülkadir İnan, Kazan'da Hocalar Dağı ile ilgili bir din adamının şikayetini "Cahil halk nerede bir dağ veya pınar görse, bir kayın ağacı diker ve oraya keramet derler." cümleleri ile naklederek (İnan 1976: 185) Türklerin Müslüman olduktan sonrada Yer-Su ile ilgili inanışlarını sürdürdüğünü vurgulamaktadır. Anadolu'da da bu inanışın izleri zaman zaman göze çarpmaktadır. Evliya mezarları yüksek tepelerde bulunmakta, insanlar, bu mezarlar ve yatırları ziyaret etmek için o tepelere çıkmaktadırlar. Yağmur duaları, birçok bölgede tepelerde yapılmakta, bu dualara insanlarla birlikte hayvanlarda getirilmektedir. Maden sularının kaynağı olan yerler "Acı Su" olarak isimlendirilmekte, bu sular hemen her hastalıkla ilişkilendirilerek insanlar tarafından buralar cazibe merkezlere dönüştürülmektedir. Birçok yörede olduğu gibi Sarıkamış yöresinde de kuraklık olduğunda Akbaba Dağına çıkılmakta, orada yatan Ak Babaya dilekte bulunulmaktadır (Bkz. Kalafat 1990: 100). Dumlu Baba, Hasan baba, Ak Baba, Çoban Dede, Parmaksız Sarı Baba, Güzel Baba, Kuzucan Baba, Sarı Baba gibi dağ ve tepeler üzerinde bulunan yatırlar ve ziyaret yerlerinden isimlerini almaktadırlar (Bkz. Kalafat 1990: 35).

Eski Türkler tarafından önemli kişi ve devlet adamlarının mezarlarının genelde yüksek dağ tepelerine yapıldığı göz önüne alındığında, dağla ilgili inançların ne dereceye kadar devam ettiği bariz bir şekilde görülmektedir. Hikmet Tanyu, Türkiye'deki Şiiler ve Alevilerce yatırların kutsandığını, hatta evliyaların bulunduğu dağ ve tepelerin bile kutlu sayıldığını belirtmektedir (Bkz. Tanyu 1973: 48). Tunceli yöresinde ata mezarlarına Orta Asya'da olduğu gibi büyük saygı gösterilmekte, mezarlar ya orman içlerine, ya da dağ tepelerine yapılmaktadır (Bkz. Kalafat 1990: 106).

Dikkatlice incelendiğinde Anadolu'ya gelen Türklerde eski Orta Asya mitolojisinin Altın Dağ veya Akdağları'nın kaybolduğu, onların yerini Kaf Dağı ve Tur Dağı aldığı dikkat çekmektedir. Aslında efsanevi eski Türk dağlarının da mitolojide Ön Asya'nın bu dağlarının birer paralellerinden başka şey olmadığı görülmektedir (Ögel 1971: II/290). Doğu Anadolu'da geleneksel Türk inançlarının izleri üzerine yapılan araştırmalar, İslam öncesi dağ ile ilgili inanışların birçoğunun halen farklı şekillerde Anadolu'da yaşadığını ortaya koymaktadır (Bkz. Kalafat 1990: 34-36).

Sonuç olarak dağlar, ilahi ve ilahi kaynaklı olmayan dinlerde önemli bir dini motif olarak bazı dinlerde Tanrı'nın makamı ve oturduğu yerler olarak görülmekte, bazı dinlerde de sadece kutsiyet izafe edilen yerler olarak bilinmektedir. İslam Dininde tabiatın bir parçası olduğu kutsiyet verilecek mekanlar değil, diğer varlıklar gibi yaratılmış sıradan mekanlar olmakla birlikte Nur, Arafat, Ebu Kubeys dağı gibi dağlar tarihi işlevleri sebebiyle ziyaret edilmektedir. Eski Türklerin de dağları kutsal gördükleri, zamanla Yer-Su kültürünün içerisinde vatan kelimesi ile özleştirdikleri, dağları vatanın bir parçası ve saldırı esnasında sığınma yeri olarak gördükleri, her şeyden üstün ve önemli olarak algıladıkları kaynaklarda yer almaktadır. Türklerin Müslüman olduktan sonra da dağlarla ilgili inançlarını sürdürdükleri, ölen bazı büyük kimselerini yüksek tepelere gömerek, buraları gömülen ve orada yaşadığı bilinen kimselerin ismiyle andıkları, bu uygulamalarıyla da geleneksel anlayışlarını kültürel özellikleri ile günümüze kadar aktarılmasını sağladıkları görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat (Trsz.), *Tarih-i Edyan*, İstanbul
AYDIN, Mehmet (2005), *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya
BAYAT, Fuzuli (2006), "Türk Mitolojisinde Dağ Kültü", *Folklor/Edebiyat*, C.12, Sayı 46.
BEYDİLLİ, Celal (2004), "Dağ Md." *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük* Çev. Eren Ercan, Ankara: Yurt Kitap-Yayın
ECK L. Diana (2005), "Mountains Md.", *The Encyclopedia of Religion*, ABD: Thomson Gale Co., IX
ELİADE, Mircea (2002), *Babil Simyası ve Kozmolojisi* Çev. Mehmet Emin Özcan, İstanbul: Kabalıcı Yay.
ELİADE, Mircea (1994), *Ebedî Dönüş Mitosu* Çev. Ümit Altuğ, Ankara: İmge Yayınları
ERGİN, Muharrem (1975), *Orhun Kitabeleri*, İstanbul: Bogaziçi Yay.
GÖKALP, Ziya (1980), *Makaleler IX*, İstanbul: Kültür Bak. Yay.
İNAN, Abdulkadir (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: Kültür Bak. Yay.
İNAN, Abdulkadir (1986), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: T.T.K. Yay.
İNAN, Abdulkadir (1998), *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara: T.T.K. Yay.
İSFAHANİ, Ragıp (1992), *El Müfredat'ü Elfaz'il-Kur'an*, Beyrut: Dar'üş-Şamiye
KALAFAT, Yaşar (1990), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara
KÖPRÜLÜ, Fuat (1980), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yay.
Kur'an-ı Kerim Meali (2011), Ankara: DİB Yayınları.
Kutsal Kitap (2002), İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
Longman Dictionary of Competarary English (1987), "Cult Md.", England.
NECATİGİL, Behcet (1957), *Küçük Mitolojiya Sözlüğü*, İstanbul
ÖGEL, Bahaeddin (1971), *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Kültür Bak. Yay.
RADLOF, W. (1976), *Sibirya'dan Seçmeler* (Çev. Ahmet Temir), İstanbul: Kültür Bak. Yay.
Shorter Oxford English Dictionary (1950), "Cult Md.", England
TANYU, Hikmet (1973), *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara: A.Ü. İlahiyat Fak. Yay.
TURAN, Osman (1976), *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yay.
http://en.wikipedia.org/wiki/Mount_Rainier